

Wereldwijd metgezel

*Expect great things from God.
Attempt great things for God.*

William Carey, de stichter van het oudste protestantse zendingsgenootschap (1792) en van Serampore College in West-Bengalen, India (1818)

Aan mijn zonen Michael en Christian Jongeneel, hier in 2016 in de tuin van het huis in Tomohon, Indonesië, waar ze veertig jaar eerder opgroeiden

Wereldwijd metgezel

Memoires van een missioloog

Dr. Jan A.B. Jongeneel

Ĵ/groen

Wereldwijd metgezel
Memoires van een missioloog
Dr. Jan A.B. Jongeneel

ISBN 9789088974656
NUR 712

Ontwerp omslag: Studio Sien
Opmaak binnenwerk: Christian Jongeneel

De bijbelteksten in deze uitgave zijn, tenzij anders vermeld, ontleend aan de NBV21 © Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap 2021

© 2026 Groen – Jongbloed Media
Onderdeel van Jongbloed Uitgeverij BV
Celsiusweg 41, 8912 AM Leeuwarden
helpdesk@jongbloedmedia.nl
+31 (0)88 326 33 40

Alle rechten voorbehouden. Geen enkel deel van dit boek mag worden gebruikt voor het trainen van kunstmatige intelligentie. All rights reserved, including those for text and datamining, AI training and similar technologies.

www.jongbloedmedia.nl

Woord vooraf van dr. Gijbert van den Brink

In dit boek biedt professor Jan Jongeneel zijn memoires aan over een lang, actief en bewogen leven. Het is een echt Jongeneel-boek geworden, in heldere stijl geschreven, en met een scherp oog voor allerlei details die vanuit een soms ver verleden in zijn geheugen lagen opgeslagen. Ik heb me erover verbaasd hoe iemand van zijn leeftijd (inmiddels de 85 gepasseerd) in staat is om zo snel en met zoveel accuratesse een zo omvangrijk boek te schrijven.

Het boek is uniek omdat het in vogelvlucht een overzicht geeft van tal van ingrijpende veranderingen die de afgelopen decennia in kerkelijk en theologisch Nederland hebben plaatsgevonden. Jongeneel beschrijft die veranderingen van binnenuit. Maar waar collega's in dit soort overzichten en terugblikken vaak blijven steken in ons kleine Nederlandse wereldje, of hooguit de blik wat verruimen naar wat we dan de westerse wereld noemen, neemt Jongeneel ons mee naar zo ongeveer alle continenten. Zodoende krijgen we vanuit zijn missiologische invalshoek een fraai uitzicht op wat er gaande is in de kleurrijke en wijdvertakte beweging van het wereldchristendom.

Jongeneel is kerkelijk en theologisch nooit eenkennig geweest en valt dus ook niet zomaar in een hokje in te delen – terecht verzette hij zich ertegen als men dat toch probeerde. Afkomstig uit een 'bevindelijk nest' ontwikkelde hij een openheid voor het geheel van de hervormde en later protestantse kerk. Als gevolg van ontmoetingen met het charismatische en pentecostale christendom buiten Nederland werd hij aangeraakt en geënthousiasmeerd door deze belangrijke vernieuwingsbeweging. Vandaag is de bestudering daarvan onder theologen en religiewetenschappers tamelijk normaal geworden, maar Jongeneel begon daar al mee in een tijd dat hij er door collega's nog met gefronste wenkbrauwen op aangekeken werd. Ook met vertegenwoordigers van de oecumenische beweging, met rooms-katholieken en oosters-orthodoxen onderhield hij goede contacten, want hij deelde hun christen-zijn en hun visie op het belang van oecumene.

Het belang van zending en van interreligieuze dialoog speelde hij niet, zoals vaak gebeurt, tegen elkaar uit. Regelmatig zette hij zich ook in voor collega's die theologisch duidelijk liberaler waren dan hijzelf. De kern van zijn eigen geloof komt misschien nog wel het duidelijkst naar voren als hij in 1999 burn-out raakt ten gevolge van ontwikkelingen rond het monumentale zendingshuis in Oegstgeest die hem zeer aan het hart gaan. In het belangrijke hoofdstuk 23 beschrijft hij in ontroerend eenvoudige bewoordingen hoe hij dan teruggeworpen wordt op de verbondenheid met Christus zelf.

Nadat we elkaar diverse jaren niet meer gesproken hadden, nam Jongeneel in de zomer van 2024 contact met me op om me op de hoogte te stellen van zijn kort daarvoor verschenen boek over de gebedsleer en me en passant ook uit te nodigen voor een bezoek aan zijn huisadres in Bunnik. Zelf geeft hij ergens (in hoofdstuk 24) aan het altijd zinvol gevonden te hebben om geëmeriteerde collega's te blijven opzoeken. Zo ervaar ik dat ook. Weliswaar heb ik mij niet bij Jongeneel nader bekwaamd in de missiologie, zoals tientallen medestudenten dat deden (ik denk aan zijn 41 promoti); ik ben veeleer verder gegaan in Jongeneels 'eerste liefde', de godsdienstwijsbegeerte, en van daaruit doorgroeid naar de systematische theologie. Maar ik bewaar nog altijd goede herinneringen aan Jongeneels heldere en leerzame colleges zoals ik die in de tachtiger jaren van de vorige eeuw aan de Universiteit Utrecht mocht volgen. Ze overtuigden mij eens en voor altijd van de enorme betekenis van zending en missie. Zoals Jongeneel ons destijds voorhield: missiologie is niet maar een onderafdeling van de systematische theologie, maar het is eerder omgekeerd: systematische theologie is 'zending op het terrein van het denken' (Otto Weber) en daarmee een onderafdeling van de missiologie.

Toen ik in de zomer van 2024 bij Jongeneel op bezoek kwam, raakten we in gesprek over de mogelijkheid dat hij een autobiografie zou gaan schrijven. Zonder teveel te willen 'sturen', stimuleerde ik hem daar nadrukkelijk toe. Ik wist van zijn vele reizen naar alle delen van de wereldkerk – destijds kon men als christen nog in volstrekte onschuld eindeloos veel vliegbewegingen maken – en ook van zijn decennialange vertrouwdheid met de academisch-theologische context in Nederland. Het leek me bijzonder waardevol als zijn vele kleurrijke ervaringen en opgedane inzichten niet verloren zouden gaan, maar vastgelegd zouden worden voor het nageslacht (inclusief toekomstige religiehistorici). Al gauw bleek dat Jongeneel gevoelig was voor deze argumentatie. Weliswaar zou het geen autobiografie gaan worden, want dat worden zoals hij zei al gauw narratieven waarin auteurs zich mooier voordoen dan ze zijn en allerlei wat zwartere bladzijden achterwege laten. Maar geselecteerde herinneringen, ofwel memoires – dát kon wel.

Ik ben dankbaar dat het ervan gekomen is, en nog wel veel sneller dan ik had durven hopen. Met plezier heb ik als een van de eerste meelezers gefungeerd en de auteur hier en daar van feedback voorzien die hij vervolgens weer verwerkt heeft. Het boek biedt veel: behalve de nodige capita recente kerk- en zendingsgeschiedenis ook een beredeneerde bibliografie van Jongeneels vele publicaties, alsmede overzichten van de thema's waarmee zijn binnen- en buitenlandse promovendi zich bezighielden. Ook teleurstellingen en tegenslagen worden niet verzwegen. Maar Jongeneel is er de man niet naar om via een boek als dit alsnog zijn gram te halen jegens wie dan ook maar. Veeleer valt op hoe veerkrachtig hij is en hoezeer het geloof hem moed gaf om telkens weer op te staan en door te gaan – ook in het voor hem zo moeilijke tijdperk rond de eeuwwisseling.

Ik hoop en verwacht dat dit boek zodoende ook een stimulans zal zijn voor een jongere generatie, in het bijzonder voor hen die het net als Jongeneel als hun roeping zien om zich – waar dan ook en hoe dan ook – in te zetten voor het koninkrijk van God.

Gijsbert van den Brink

*Hoogleraar systematische theologie
Vrije Universiteit Amsterdam*

Voorwoord van de auteur

In mijn 85ste levensjaar presenteerde ik *U aanbidden: Christelijke gebedsleer* (2024), niet als mijn laatste boek, maar wel als mijn laatste *handboek*. Nu publiceer ik mijn *Memoires van een missioloog*. Hoewel ik eerder besloten had om geen ‘autobiografie’ te schrijven – zie het Voorwoord in *Protestantisme als wereldwijde vernieuwingsbeweging (1945-2020)* uit 2021 – gebeurt dit, in de vorm van ‘memoires’, nu toch wel. Mijn oud-student Gijsbert van den Brink heeft mij aangespoord om dit wel te doen. Aan zijn verzoek heb ik gehoor gegeven. Aansluitend heb ik hem gevraagd om een *Woord Vooraf* te schrijven.

Ik bedank hartelijk de volgende zes personen die bereid waren om de ontwerptekst van deze uitgave te lezen en becommentariëren:

- prof.dr. Gijsbert van den Brink, Woerden
- dr. Tom van den End, Apeldoorn
- prof.dr. Martha Frederiks, Ermelo
- dr. Piet van den Heuvel, Bunnik
- dr. Eeuwout Klootwijk, Vught
- drs. Arend Smilde, Bunnik

Bovendien bedank ik dr. Bas Plaisier te Gouda en dr. Henk van Rinsum te Zeist, die bereid waren om commentaar te leveren op de hoofdstukken die hun werk bespreken. In algemene zin bedank ik allen die mij op enigerlei wijze geholpen hebben, o.a. door het verstrekken van informatie.

Ik dank mevr. drs. Eline van Vreeswijk-van Bloemendaal, werkzaam bij Jongbloed Media, hartelijk voor haar goede zorgen om mijn memoires als een gebonden boek uit te geven. Zij herinnerde mij eraan dat zij een oud-studente van mij was en bij mij missiologie als bijvak gedaan had. Dit gaf aan onze samenwerking als uitgever en schrijver een speciaal accent. Verder bedank ik mijn oudste zoon Christian, die opnieuw bereid was om de lay-out van deze uitgave te verzorgen. Ten slotte bedank ik de instanties die mij financiële steun verleenden om deze uitgave mogelijk te maken.

Mijn diepste dank gaat uit naar God die mij de levensadem gegeven heeft, naar Jezus Christus die in mijn leven en in de wereldgeschiedenis axiale betekenis heeft, en naar de Geest die mij inspireert tot geloven, hopen en liefhebben, en ook tot herinneren, reflecteren en memoreren.

Jan A.B. Jongeneel

Inhoudsopgave

Woord vooraf van dr. Gijsbert van den Brink	v
Voorwoord van de auteur	viii
Afkortingen	xi
1. Inleiding	1
2. Leven in Gods tegenwoordigheid	6
3. Rotterdam: Huwelijk met Magritha Touw (1965)	8
4. Leiden en 's-Gravenhage: Promotie en bevestiging tot predikant (1971)	12
5. Makassar en Tomohon, Indonesia: Theologisch onderwijs (1971-1980)	17
6. Leiden Zuidwest: Hervormd wijkpredikant (1980-1982)	28
7. Utrecht: Docent en hoogleraar missiologie en apostolaatstheologie (1982-2003)	33
8. Utrecht: Begeleider van scripties (1982-2003) en dissertaties (1986-2009)	44
9. Utrecht: Onderzoek, redactiewerkzaamheden en correspondentie	54
10. Utrecht: Eredoctoraat voor Stanley Samartha uit India (1986)	60
11. Utrecht: Project 'Religious (and moral) education' in Zimbabwe (1986-1993)	65
12. Utrecht: Anti-Apartheidsfonds gericht op Zuid-Afrika (1986-1993)	70
13. Utrecht – Oegstgeest: Handboek over Aziatische, Afrikaanse en Midden- en Zuid-Amerikaanse migrantenkerken in Nederland (1992-1996)	76
14. Genève: Project <i>The Reformed Family Worldwide</i> (1993-1999)	83
15. New Haven en Pasadena, USA: Gastdocent in OMSC (1996), de Yale universiteit (2004), en Fuller Theological Seminary (2005)	88
16. Bangalore, India: Gastdocent in CfCC (2006, 2008, 2010, 2012)	97
17. Seoel, Korea en Wuhan, China: Conferenties met Chinese, Japanse en Koreaanse historici (2007, 2009)	104
18. Binnen- en buitenland: Omgang met de aanhangers van andere godsdiensten en geloofsovertuigingen	113
19. Binnen- en buitenland: Contact met de oecumenische, evangelische en pinksterbeweging	121

20. Binnen- en buitenland: Participatie in missionaire en missiologische netwerken	127
21. Utrecht: Afscheidscollege (2003), einde van het honorair professoraat (2008)	133
22. Bunnik: Monografieën na mijn 70 ^{ste} verjaardag (2009-2024)	138
23. Weemoed en weezin: Beëindiging van het Zendingshuis te Oegstgeest (1999), de Nederlandse Hervormde Kerk (2004) en de faculteit Godgeleerdheid te Utrecht (2006)	147
24. Blijdschap en dankbaarheid: Kaders, kwalificaties, kansen en Keuzes	158
25. Slotbeschouwing	164
Noten	167
Bijlagen	
Bijlage 1: Bijzonder hoogleraren vanwege de Stichting de Zending der NHK/PKN	187
Bijlage 2: Begeleide promovendi	188
Bibliografie (2013-e.v.)	191
Personenregister	196

Afkortingen

AACC	All Africa Conference of Churches (Nairobi, Kenia)
ACCS	Asian College of Cultural Studies (Secunderabad, India)
AEA	Association of Evangelicals in Africa (Nairobi, Kenia)
AIM	Africa Inland Mission
ANC	African National Congress/Afrikaans Nationaal Congres
ANCC	All Nations Christian College (Easney, Ware, Herts, UK)
APM	Association of Professors of Mission (in North America)
Ar.	Arabisch
ARP	Anti-Revolutionaire Partij
ASM	American Society of Missiology
ATSSEA	Association of Theological Schools in South East Asia
BDCM	Biographical Dictionary of Christian Missions (1998)
BPK	Badan Penerbit Kristen/Christelijke Uitgeverij (Jakarta, Indonesia)
CCA	Christian Conference of Asia
CD	Compact Disk
CEEAMS	Central and Eastern European Association for Mission Studies
CfCC	Centre for Contemporary Christianity (Bangalore, India)
CIM	China Inland Mission, voortgezet als OMF
COS	Commissie Ontwikkelingssamenwerking (UU)
CSGC	Center for the Study of Global Christianity (Hamilton, USA)
CSI	Church of South India
CvB	College van Bestuur
CWME	Commission on World Mission and Evangelism (WCC, Genève, Zwitserland)
DACB	Dictionary of African Christian Biography, online gestart in 1998
DGMW	Deutsche Gesellschaft für Missionswissenschaft
DVD	Digital Versatile Disk
EA	Evangelische Alliantie
EBG	Evangelische Broedergemeente
ECC	European Charismatic Consultation
EFI	Evangelical Fellowship of India (New Delhi, India)
ELK	Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden
ERK	Evangelisch-Reformierte Kirche (Hannover, Duitsland)
EZA	Evangelische Zendingsalliantie
FMPB	Friends Missionary Prayer Band
FOIM	Fellowship of Indian Missiologists
FTESEA	Foundation for Theological Education in South East Asia

GKIN	Gereja Kristen Indonesia Nederland/ Indonesisch-Nederlandse Christelijke Kerk
GKN	Gereformeerde Kerken in Nederland
GKSS	Gereja Kristen Sulawesi Selatan/Christelijke Kerk van Zuid-Sulawesi (Makassar, Indonesië)
GMIM	Gereja Masehi Injili Minahasa/Minahassisch Evangelische Christelijke Kerk (Tomohon, Indonesië)
GPIB	Gereja Protestan di Indonesia Barat/Protestantse Kerk in West-Indonesië (Jakarta, Indonesië)
Gr.	Grieks
GZB	Gereformeerde Zendingbond (Driebergen)
HHK	Hersteld Hervormde Kerk
HJR	Hervormde Jeugdraad
HKI	Hendrik Kraemer Instituut (Oegstgeest, Utrecht)
HUA	Het Utrechts Archief
IACM	International Association of Catholic Missiologists
IAMS	International Association for Mission Studies
IBMR	International Bulletin of Missionary Research (1981-...)
ICCO	Interkerkelijke Commissie/Organisatie voor Ontwikkelingssamenwerking
ICCOWE	International Charismatic Consultation on World Evangelization
ICCS	International College of Cultural Studies (Secunderabad, India)
IEM	Indian Evangelical Mission
IIS	Indian Institute of Intercultural Studies
IIM	Indian Institute of Missiology
IIMO	Interuniversitair Instituut voor Missiologie en Oecumenica, omgezet in Centrum voor Interculturele theologie, Interreligieuze dialoog, Missiologie en Oecumenica (Leiden, Utrecht)
IMC	International Missionary Council
Indo	Indonesisch
INTEGON	Instituut voor Theologisch en Godsdienstwetenschappelijk Onderzoek
IRM	International Review of Mission (1912-...)
JABJ	Jan A.B. Jongeneel
JHWH	Jahwe(h), Jehova(h), de naam van God in de Hebreeuwse Bijbel
KTHU	Katholieke Theologische Hogeschool Utrecht
L.	Latijn
LOS	Landelijk Overleg Steungroepen voor Zwarte Predikanten
LTS	Lutheran Theological Seminary (Hongkong, China)
M.Th.	Master of Theology
MISSION	Missiologisch Onderzoek in Nederland (reeks)
MTB	Moluks Theologisch Beraad
NB	Naardense Bijbel
NBG	Nederlands Bijbel Genootschap (Haarlem)

NBV21	Nieuwe Bijbelvertaling van het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap (2021)
NEACSHC	North East Asia Council of Studies in the History of Christianity
NGKerk	Nederduitse Gereformeerde Kerk (Zuid-Afrika)
NGKA	Nederduitse Gereformeerde Kerk in Afrika (Zuid-Afrika)
NGSK	Nederduitse Gereformeerde Sending Kerk (Zuid-Afrika)
NHK	Nederlandse Hervormde Kerk
NT	Nieuwe Testament
NWO	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek
NZAV	Nederlands-Zuid-Afrikaanse Vereniging (Utrecht)
NZR	Nederlandse Zendingsraad
OMF	Overseas Missionary Fellowship
OMSC	Overseas Ministries Study Center (New Haven, nu Princeton, USA)
OT	Oude Testament
PCI	Presbyterian Church India
PERKI	Persekutuan Kristen Indonesia di Nederland/Indonesisch Christelijke Gemeenschap in Nederland, nu: Indonesische Christen Gemeenschap in Nederland
PERSETIA	Perkumpulan sekolah-sekolah teologi di Indonesia/Associatie van theologische scholen in Indonesië
Ph.D.	Doctor of Philosophy
PKN	Protestantse Kerk in Nederland
PSP	Pacifistisch Socialistische Partij
PThU	Protestants Theologische Universiteit (Utrecht)
RCA	Reformed Church of America
REC	Reformed Ecumenical Council (Grand Rapids, USA)
RES	Reformed Ecumenical Synod
RUG	Rijksuniversiteit Groningen
RvdZ	Raad voor de Zending (in de Nederlandse Hervormde Kerk)
SAIACS	South Asia Institute for Advanced Christian Studies
SAMS	Southern African Missiological Society
SKIN	Samen Kerk in Nederland
SoW kerken	Samen-op-Weg kerken (NHK, GKN, ELK)
STEGON	Stichting Theologisch en Godsdienstwetenschappelijk Onderzoek in Nederland
STT	Sekolah Tinggi Teologi/Theologische Hogeschool (o.a. in Jakarta en Makassar, Indonesië)
SV	Statenvertaling
Tenach	Joodse term voor het Oude Testament. Contractie van de drie Hebreeuwse Bijbelgedeelten: <i>Thora</i> =wet, <i>Nebiim</i> =profeeten, en <i>Chetubim</i> =geschriften.
UB(U)	Universiteitsbibliotheek (Utrecht)
UK	United Kingdom
UKIT	Universitas Kristen Indonesia Tomohon/Indonesisch Christelijke Universiteit Tomohon (Tomohon, Indonesië)
UL	Universiteit Leiden

UNESCO	United Nations Educational Scientific Cultural Organization
UNHAS	Universitas Hasanudin (Makassar, Indonesië)
UNISA	University of South Africa (Pretoria, Zuid-Afrika)
UNSRAT	Universitas Sam Ratulangi (Manado, Indonesië)
USA	United States of America
UTC	United Theological College (Bangalore, India)
UTS	Union Theological Seminary (New York, USA)
UU	Universiteit Utrecht
UvA	Universiteit van Amsterdam
UWC	University of the Western Cape (Bellville, Zuid-Afrika)
UZ	University of Zimbabwe (Harare, Zimbabwe)
v. Chr.	Vóór Christus
VOC	Verenigde Oost-Indische Compagnie
VU	Vrije Universiteit (Amsterdam)
WARC	World Alliance of Reformed Churches (Genève, Zwitserland)
WASP	White Anglo-Saxon Protestantism
WBT	Wycliffe Bible Translators
WCC	World Council of Churches/Wereldraad van Kerken (Genève, Zwitserland)
WCRC	World Communion of Reformed Churches (Hannover, Duitsland)
WIC	West-Indische Compagnie
YDS	Yale Divinity School (New Haven, USA)
YMCA	Young Men's Christian Association
ZIRRCO	Zimbabwean Institute of Religious Research and Ecological Conversation
ZWO	Zending, Werelddiaconaat en Ontwikkelingssamenwerking

1. Inleiding

Memoires, geen autobiografie

Na mijn pensionering besloot ik om geen autobiografie te schrijven. Vorig jaar kwam ik tot andere gedachten door een intensief gesprek bij mij thuis met Gijsbert van den Brink, oud-student en nu hoogleraar voor de systematische theologie (theologie en wetenschap) aan de VU te Amsterdam. Hij vond het wenselijk dat ik mijn leven zou beschrijven omdat ik, levend in een tijd van grote transities, een unieke positie in kerk, zending en universiteit ingenomen had. Deze transities betroffen in elk geval de volgende gebeurtenissen:

- de sluiting van het hervormde zendingshuis in Oegstgeest
- de fusie van de Nederlandse Hervormde Kerk (NHK) met de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN) en de Evangelisch-Lutherse Kerk (ELK), resulterende in de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) in Utrecht
- de beëindiging van de Faculteit Godgeleerdheid, annex het Interuniversitair Instituut voor Missiologie en Oecumenica (IIMO), in de Universiteit Utrecht (UU).

Van den Brink achtte het van groot belang dat ik mijn kennis en ervaring uit de eerste hand betreffende deze ingrijpende veranderingen zou overdragen aan een volgende generatie en aan een jongere generatie zou laten zien, om met een email van hem aan mij te spreken, 'hoe kleurrijk, avontuurlijk en tegelijkertijd op allerlei fronten dienstbaar het leven van een missioloog kan zijn'.

Ik ben dus overstag gegaan. Wel heb ik bakens verzet. Ik bied geen 'autobiografie', maar 'memoires' aan. Als gedenkschrift verschillen 'memoires' van een 'autobiografie' doordat zij de eigen belevenissen in een historische context plaatsen en meer aandacht hebben voor de loopbaan dan voor het privéleven. In deze uitgave beperk ik mij tot mijn werk als predikant, docent en hoogleraar dat in 1971 begon, met enige aandacht voor de voorgeschiedenis hiervan. Op deze regel maak ik één uitzondering. Magritha Touw, met wie ik in 1965 te Rotterdam trouwde, speelt een belangrijke rol in niet alleen mijn privéleven, maar ook mijn beroepsleven. Zonder haar meedenken en mij kritisch begeleiden zou ik nooit de dominee en geleerde geworden zijn, die ik in de afgelopen halve eeuw werd. Hierbij moet wel